

Infrastructuur en ontwikkeling van Eemnes 1815-1940

DEEL 1: FIJNMAZIGE INFRASTRUCTUUR MET 'STEGEN' EN VOETPADEN

JAAP GROENEVELD

Op initiatief van de overkoepelende organisatie Landschap Erfgoed Utrecht is in het kader van de 'Leemtelijst geschiedschrijving provincie Utrecht' ¹ in 2009 het tweede project gestart:

Infrastructuur in de provincie Utrecht. Het beoogt in grote lijnen de volgende hoofdvraag te beantwoorden: Hoe ontwikkelde de infrastructuur in een gemeente zich en hoe beïnvloedde die de ontwikkeling van de gemeente, en omgekeerd? Ik heb op mij genomen die vraag voor Eemnes te beantwoorden.

Dit eerste deel zal gaan over de vraag hoe we de infrastructuur aantreffen in het begin van de 19^e eeuw, een structuur die overigens praktisch ongewijzigd is gebleven tot begin 20^e eeuw. Tevens wordt een blik in het verre verleden gegeven om de oorsprong van wat we aantreffen te beschrijven. De oudste gedetailleerde topografische kaarten uit het midden van de 19^e eeuw vormen de basis. Dit is aangevuld met gegevens uit andere bronnen en herinneringen van oude inwoners die zijn opgetekend door Henk van Hees². Voor de volledigheid worden ook enkele later ontstane doorgaande paadjes genoemd. Voor de duidelijkheid wordt hier en daar verwezen naar situaties in het heden of veranderingen in een recenter verleden.

Paden voor toegang tot landerijen zijn weggelaten.

In volgende delen zal worden ingegaan op de gevolgen van de ontwikkeling van de vervoerstechnologie (deel 2), de ontwikkeling van de bebouwing en Eemnesser economie (deel 3) en de overige maatschappelijke ontwikkelingen en conclusies (deel 4).

De geografie en structuur van Eemnes

Al naar gelang de ontwikkeling en verplaatsing van dorpskernen, ontstonden op de Gooise heiden door regelmatig gebruik als vanzelf bundels van paden en wegen, die soms ook weer verdwenen. In Eemnes werd echter het patroon van wegen en paden grotendeels bepaald door de dijken en de strokenverkaveling.

De Wakkerendijk vormt sinds begin 14^e eeuw de dominante hoofdas van Eemnes. Oude aanduidingen als *Wackers Wech*, *Wacker Dijck*, *Den Hoogen Dijk* en *Wakkerendijk* hebben elkaar opgevolgd. Tegenwoordig heet het noordelijke deel *Meentweg*, verwijzend naar de Gooise (Blaricumse) Meent ten noorden van Eemnes. De dijk bestond uit een oostelijk gedeelte dat ook wel onder de aanduiding *hooge weg* de zeevering vormde en een westelijk en lager deel dat de *neerweg* als rijweg vormde. Aan deze *neerweg* is ook wel gerefereerd als *heerweg*, dus een belangrijke doorgaande weg.

Haaks op deze hoofdas ontstond de strokenverkaveling, die zijn oorsprong vindt bij Eembrugge in de zuidoosthoek van de gemeente (Kaart 1). Ter Eem aan de overkant van de Eem was de bakermat van Eemnes. Eembrugge hoort echter sinds 1811 bij de gemeente Baarn en het ligt als een enclave in de gemeente Eemnes. Door verhuizing van boerderijen in de periode 1350-1450 naar hoger gelegen gronden achter de Wakkerendijk is de enkelzijdige lintbebouwing ontstaan. Die kenmerkt tot vandaag toe Eemnes en vormde tot omstreeks 1880 bijna de enige bebouwing. De kaart van Kuyper uit 1865 (Kaart 1) laat dit mooi zien. Er waren slechts zeer beperkte kernvormingen bij de beide oude dorpskerken.

Erfstroken

De stroken land, die bij een boerderij hoorden, worden 'erfstroken' genoemd. Zie bijvoorbeeld de Kaarten 2 en 5 voor deze strokenverkaveling. Over de hele lengte hebben deze erven namen van voormalige eigenaren. Deze namen zijn eind 16^e eeuw bevroren in een belastingenkohier op het 'oude schildgeld'.³ Ze lopen vanaf de Eem tot aan de Gooiergracht en ze zijn bij vererving nog vaak in de lengte opgedeeld. De akkerlanden lagen aan de westzijde op de hogere gronden van de Zuidpolder te Veen en het zuidelijkste deel van de Noordpolder te Veen. De landerijen tussen de Zomerdijk en de Wakkerendijk werden gebruikt om melkvee te weiden, die tussen de Eem en Zomerdijk waren de nattere hooilanden of 'maatlanden'.

Een bijzondere erfstrook is de zogenaamde *Zuidwend* (Kaart 3). Deze strook ligt tussen de Laarderweg en de Eemnesser Vaart en de virtuele verlengden daarvan

aan weerszijden van de Wakkerendijk. De naam Zuidwend is een verbastering van 'zijdwende', wat zoveel betekent als een zijwaartse waterkering dwars op een rivier. Recente inzichten van historisch geografen⁴ tonen aan dat deze zijdwende een aanvankelijk onontgonnen strook grond was die door het niet ontginnen hoger bleef en daardoor diende als een natuurlijke waterkering voor het water uit de Zuiderzee. Deze strook grond was vóór de Reformatie eigendom van de parochies van Binnendijk en Buitendijk⁵, nadien van de gereformeerde, c.q. hervormde kerken⁶. Het was daarom ook een 'kerkenef' met 'kerkelanden'. In 1651 is na het gereedkomen van de nieuwe sluis in de Zomerdijk de Zuidwend afgegraven⁷ en verkaveld om inkomsten te genereren voor de diaconie van de hervormde gemeenten.

De zuidwesthoek, *Heidehoek*, met schrale zandgrond was nog tot in de 18^e eeuw woeste grond met heide en zandduinen, in de 17^e eeuw *De Hel* genaamd. Er stonden enkele schaapskooien, vermoedelijk in verband met het schapenweiden op de Gooise heide.⁸ Op kaarten uit die tijd loopt er oostelijk nog een weg omheen (Kaart 2), die in de 18^e eeuw is verdwenen na ontginning in hetzelfde stramien van erfstroken. In de noordwesthoek is een stuk drassig land overgebleven dat met bos begroeid is geraakt, de *Valse Bosjes* genaamd.

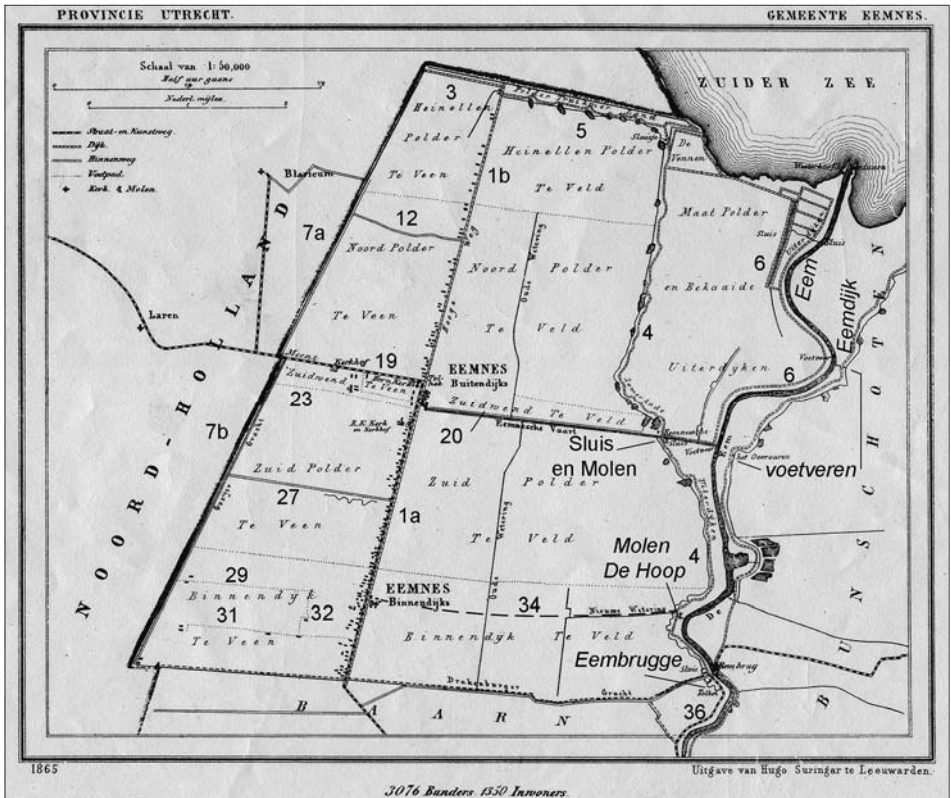
Tot aan de ruilverkaveling 1938-1945 en het begin van de aanleg van de eerste wegen in de Noordpolder te Veld in 1935 waren in de polders aan de oostkant van de Wakkerendijk geen wegen, behalve de Vaartsteeg en enkele voetpaden. Boeren die hun hooilanden bij de Eem via het voorliggende land van anderen moesten bereiken, hadden daar recht van overpad vanaf Sint Jan (24 juni). Dit recht was al geregeld in 1569. Voor een completer beeld van de geschiedenis van Eemnes wordt verwezen naar de *Historische Canon van Eemnes*.

Verbindingen over dijken en kades

In het vervolg hebben alle behandelde paden en wegen een nummer dat op de kaarten is aangegeven en in tekst tussen haken als (...). Kaart 1 geeft een overzicht voor dit gedeelte, maar in voorkomende gevallen wordt ook verwezen naar volgende kaarten.

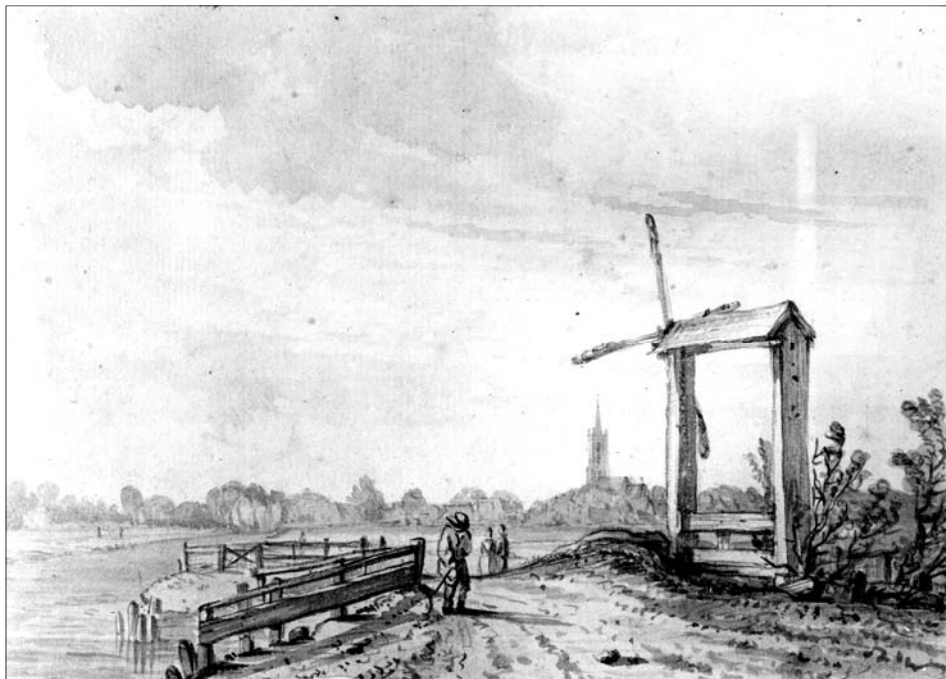
De *Wakkerendijk (1a)* / *Meentweg (1b)* en de *Huyser Wech*⁹ of *Gooische Weg*¹⁰ (2) (zie Kaart 3, *Gooijer Weg*) over of langs de *Veendijk (3)* waren al vanaf eind 16^e eeuw een alternatieve route in de verkeersas Duitsland-Amersfoort-Amsterdam. Deze as werd van belang door de groei van Amsterdam ten koste van de Vlaamse

Kaart 1: Gemeente Eemnes, uit J. Kuyper, *Gemeentatlas van Nederland, 1865-1870*, Leeuwarden. Aanvullingen door auteur.

havensteden sinds omstreeks 1600. In de enquête van 1815¹¹ wordt de weg genoemd als de verbinding van Eemnes met Huizen. Deze weg over de dijk was in principe een kleiweg die jaarlijks voor 1 juni, wanneer de klei nog te egaliseren was, onderhouden moest worden onder toezicht van het dorpsbestuur en het waterschap.¹² Toen in 1817 de Wakkerendijk en Laarderweg (19) werden bestraat als *Straatweg van Naarden op Amersfoort – of Rijksweg der eerste klasse, no. 1* – ontstond hierlangs de hoofdverkeersader door Eemnes met een tol op de hoek Laarderweg /Wakkerendijk.¹³ In 1859 zou begonnen worden met het bestraten van de Meentweg.¹⁴

Jacobus Versteegh (1735-1819), 'Gezicht op een schut, met Eemnes op de achtergrond', omstreeks 1770. Vermoedelijk was de Vaartsteeg, die hier is afgebeeld, niet anders in de 19^e eeuw (coll. J.V.M. Out).

De *Zomerdijk* (4) dichterbij de Eem vormde ook een route van Eembrugge naar Huizen. Hij heeft een vervolg in de *Meentdijk* (5), die aansluit op de *Veendijk*. Zowel de *Zomerdijk* als de *Meentdijk* worden gekenmerkt door de vele zichtbare resultaten van dijkdoorbraken, de zogenaamde 'waaien' – uitgespoelde doorbraakkolken – en de omleiding van de dijk er buiten omheen. De dijk dateert van voor 1435. Hij was alleen geschikt voor doorgaand voetverkeer. De overbrugging bij de sluis in de Eemnesser Vaart vormde een obstakel voor wagens. In 1935 werd de *Zomerdijk* in de Noordpolder gedeeltelijk 3 m breed bestraat.

De *Uiterdijkse kade* (6) vormde een verbinding tussen het voetveer tegenover Eemdijk, zodat dit een korte voetverbinding langs de kust tussen Huizen en Spakenburg vormde. Ook was de polder Uiterdijken (nu Raboes) te bereiken. Dit voetveer stond via de kade ook in verbinding met de *Vaartsteeg* (20).

De *Baarnsche Dijk* (36) ligt in wezen als verlengde van de *Zomerdijk* in de uiterste

Het zandpad Goyergracht-Zuid in Eemnes (coll. E. Wortel, Laren). Dit geeft een beeld van een zandpad met een karrenspoor. Het kon erger.

zuidoosthoek van Eemnes. Deze vormde de eeuwenoude wegverbinding via de Baarnse buurtschap Zandvoort over de oude Eembrug naar Hoogland en Bunschoten. Het stukje weg in de uiterste zuidoosthoek van Eemnes werd in 1827, als tweede straatweg in de gemeente, onderdeel van de straatweg van de Eembrug naar de kruising van de Soestdijkerstraatweg met de Amsterdamsestraatweg te Baarn.¹⁵

Zandweg langs de Gooiergracht

De zandweg parallel aan de provinciegrens, die globaal sinds 1356 bestaat, heet sinds 1930 *Goyergracht-Noord (7a)* en *-Zuid (7b)*.¹⁶ Alleen in het uiterste noorden kan gesproken worden van een kade. De brede sloot die in 1536 werd gegraven en *Gooiergracht* wordt genoemd, vormde een duidelijke grensmarkering, maar diende ook de afwatering voor overtollig water uit het Gooi. Ernaast liep sindsdien een pad of karrenspoor aan de Eemnesser zijde dat eigendom was van de aanlig-

gende Eemnesser grondeigenaren. Zij moesten het onderhouden totdat in 1901 het Waterschap Eemnes het pad overnam.¹⁷ Het diende vooral het agrarische verkeer om landerijen in andere erfstroken te kunnen bereiken, ook door Gooise eigenaren of huurders. Via een beperkt aantal bruggen of dammen met heul bestonden verbindingen met (heide)zandwegen in Laren en Blaricum en via erven in Eemnes met de Wakkerendijk en Meentweg. In de Heidehoek wijkt het pad *Goyergracht-Zuid (7c)* van de grensscheiding naar het oosten af. Dit gedeelte was ook van belang als verbinding tussen Laren en De Vuursche en verder naar Utrecht.

Oost-westverbindingen in de Noordpolders

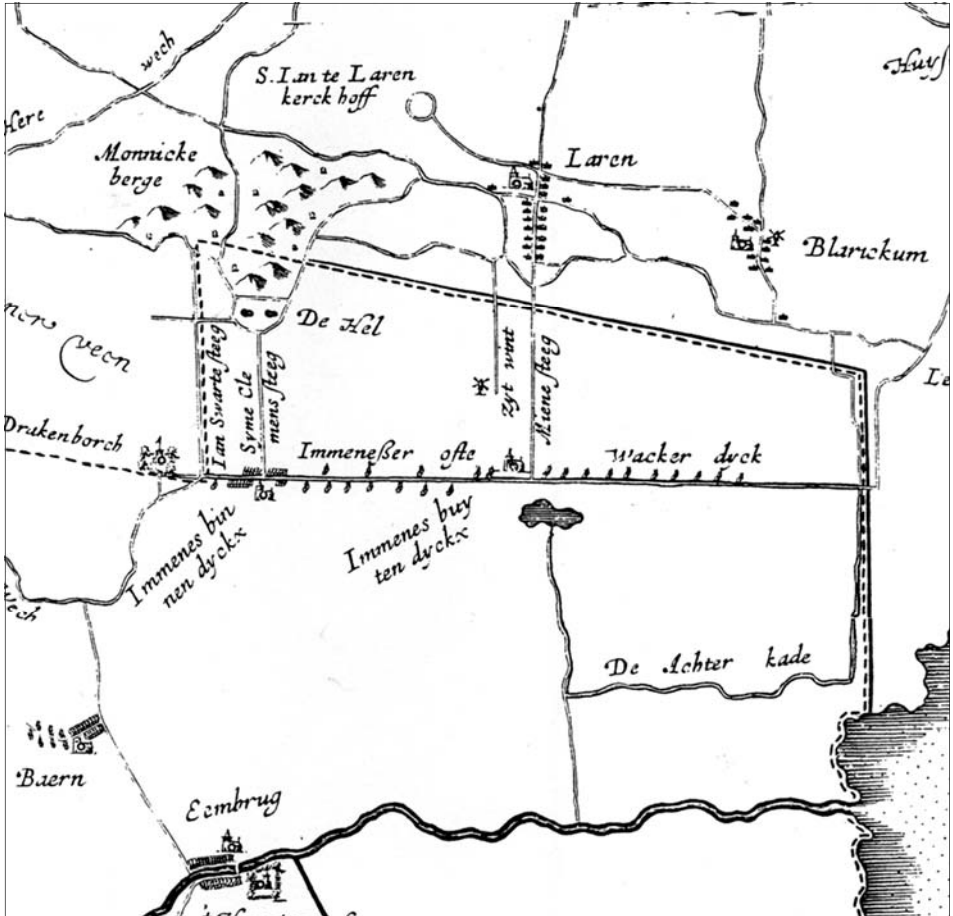
Parallel aan en op de betreffende erven ontstonden een aantal dwarsverbindingen tussen de Wakkerendijk/Meentweg en de Gooiergracht, respectievelijk Zomerdijk. Ze speelden meestal een ondergeschikte rol, blijkend uit de toevoeging 'steeg' (= smalle weg of pad), maar waren niettemin van belang voor verkeer met de omgeving of oost-west gericht doorgaand voetgangersverkeer. We lopen ze globaal van noord naar zuid langs. Een probleem leverde de kaart van Kuyper, die altijd op de voorzijde van dit tijdschrift prijkt (ook Kaart 1). Fijne stippellijntjes geven in een paar gevallen een (voet)pad aan, zoals aantoonbaar naar de molen en een aantal boerderijen in Binnendijk te Veen. Voor een aantal was deze verklaring niet houdbaar, want op andere kaarten was geen corresponderend bewijs te vinden, behalve dat Kuyper op dezelfde wijze de grens lijkt te hebben aangegeven van de verschillende polders: Heinellen Polder, Noord Polder, Zuidwend, Zuid Polder en Binnendijk, zowel Te Veld als Te Veen.¹⁸ Een schouwpad of een zeer globale weergave zijn daarom de enig denkbare verklaringen. Zie Kaart 3 voor dit gedeelte.

Particuliere wegen over de Noordpolders¹⁹ te Veen

In de Noordpolders te Veen lagen drie particuliere zandwegen, waarvan de middelste de tand des tijds zou overleven, hoewel hij in de kaartbeelden rond 1900 soms niet voorkwam.

Over het Jan Bennings Midden Erf, midden tussen Meentweg 111 en 113, liep *het pad over het Slot Veen (8)*. Het kwam uit bij de brug over de Gooiergracht in het verlengde van de *Slotlaan (9)* te Blaricum, waar ook een pad aantakte richting Huizen, dat in 1873 ook *Huizer weg (10)* werd genoemd. Het vormde een verkorting van de route naar Huizen. Volgens overlevering zou het pad gebruikt worden voor bezoek van Eemnesers aan de katholieke kerk te Blaricum en men 'liep over het

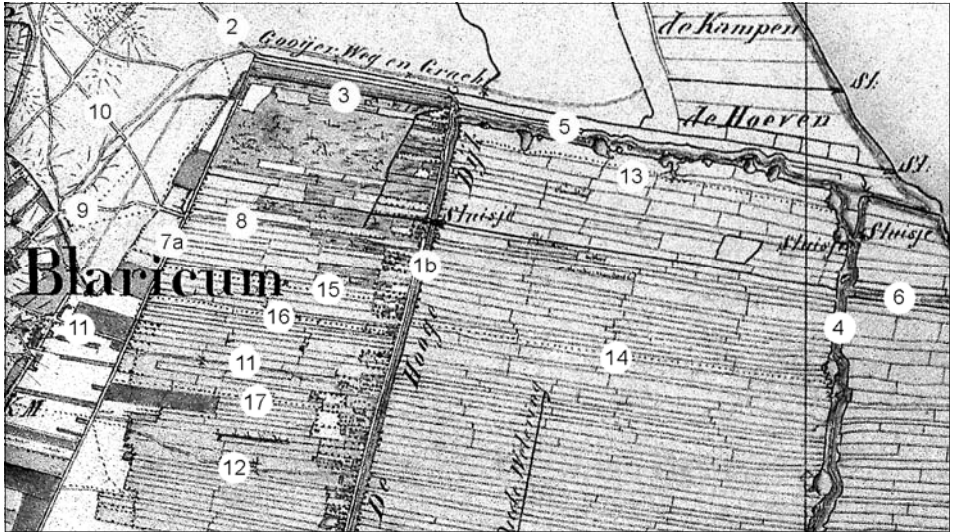
Kaart 2: Fragment betreffende Eemnes uit de kaart van Jacob Aertz Colom uit 1639. Deze toont de 17^e-eeuwse hoofdroutes door Eemnes en de woeste heidehoek, die destijds De Hel werd genoemd. Zie ook het pad naar de molen.

Slot Veen naar Blaricum'.²⁰ 'Slot' verwijst naar het Slot Ruysdael, dat in de Bouwenen vlakbij de grens met Eemnes heeft gestaan. Het pad is midden 20e eeuw in onbruik geraakt en verdwenen.

De tweede zandweg is Stachouwerweg (11) in het verlengde van de gelijknamige weg te Blaricum. In 1917 liet de toenmalige eigenaar de weg bestraten ter breedte van 'één wagen' (2,7 m) en de pachter op de boerderij Meentweg 99 stelde hij aan

Kaart 3: Fragment van de Militaire Topografische Kaart 1:25.000 (MTK) van 1847, waarop afgebeeld een relevant deel van de Noordpolders te Veen en te Veld (coll. Nationaal Archief).

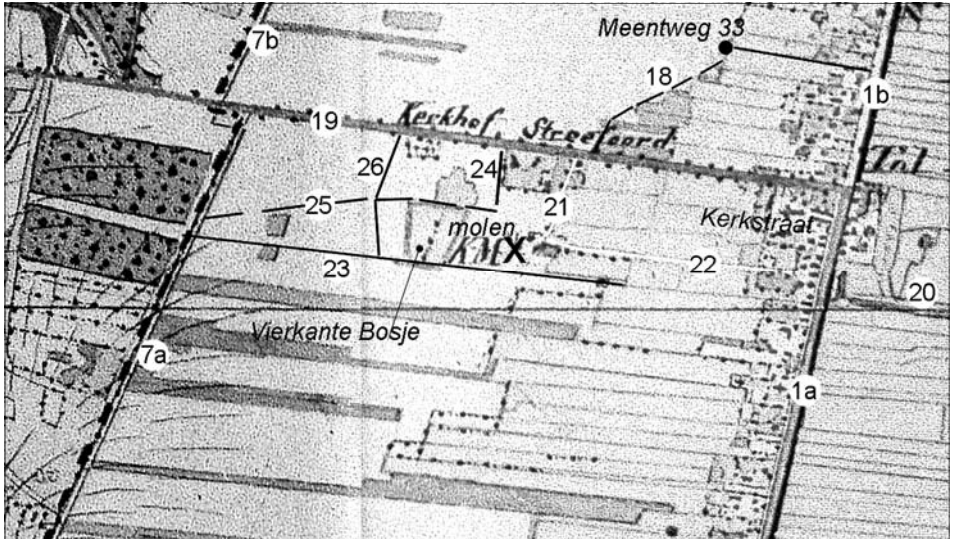
als tolgaarder. Hij diende vooral lokaal agrarisch vervoer, o.a. van Blaricumse boeren die grond gebruikten in Eemnes, maar het betrekkelijke belang voor de relatie met het haventje van Eemnes moet niet uitgevlakt worden. In het concept van de legger op de wegen van 1942 werd hij nog *Rigtersweg* genoemd, naar de eigenaar van het land. Hij werd echter uit de definitieve legger geschrapt op verzoek van de eigenaar, die daardoor niet tot onderhoud kon worden verplicht. De weg was in 1973 in zeer slechte staat door de drassige ondergrond. Rijkswaterstaat, die grond nodig had voor de aanleg van rijksweg A27, nam de weg over waarna de laatste tol in wijde omgeving (!) werd opgeheven.²¹ De weg is daarna vernieuwd en vormt nu middels een viaduct nog steeds een verbinding met Blaricum.

Dan lag er ten zuiden van Meentweg 85 de *zandweg over Willem Janne Erf (12)*, die als enige op de kaart van Kuyper uit 1865 staat aangegeven. Aanvankelijk boog hij af naar het *Gijs Ebben Erf* (achter Meentweg 87) en sloot aan op een voetpad door de *Bouwvenen te Blaricum*. In 1908 liep hij rechtdoor. Deze zandweg is ook midden 20^e eeuw verdwenen.

Voetpaden in de Noordpolders

In de Noordpolders te Veld en te Veen lagen vijf oude voetpaden, waarvan drie

Kaart 4: Fragment van de MTK van 1847, waarop afgebeeld in het bijzonder de Zuidwend te Veen en een stukje Noordpolder te Veld (coll. Nationaal Archief).

(13, 14 en 16) op de topografische kaarten tot en met 1924 worden aangegeven, de derde (15) en de vijfde (17) alleen op die van 1849.

De eerste twee voetpaden lagen tussen de Meentweg en Zomerdijk en ze kwamen opmerkelijk genoeg uit bij waterkeringen. Ze zullen verband houden met het controleren van waterhuishouding in de Heinellenpolder te Veld (ten noorden van Meentweg 103). Het eerste voetpad (13) liep over de zuidrand van Tijenvrouwe Erf en dan verder over de noordrand van Breelands Erf bij de laatste waai in de Zomerdijk. Ten zuiden daarvan lag het Heinellensluisje, een overkluisde uitwateringssluis in de Zomerdijk.

Meer naar het zuiden lag in *Ruijgen Erf*, halverwege tegenover Meentweg 105 en 107, het tweede voetpad (14) dat uitkwam bij een verlaat. Deze paden, die via dammen de wetering langs de Zomerdijk overstaken, maakten ook ander voetverkeer mogelijk. Bijvoorbeeld konden boeren zo buiten de hooitijd hun hooilanden in de Maatpolder bezoeken zonder over het land van anderen te gaan.

Het tweede pad correspondeerde op de topografische kaart van 1849 nog met twee voetpaden tussen Meentweg en Gooiergracht: die over het *Cuijpertjes of Willems Erf* (15) (ten noorden van Meentweg nr. 107) en die over het *Walinx Erf* (16)

(huisnr. 105). De eerste hiervan werd op nieuwere kaarten niet meer vermeld; een weinig zinvolle doublure. Verder naar het zuiden lag een voetpad over het *Mijns Evertsen Erf* (17) (huisnr. 95) dat alleen op de kaart van 1849 werd vermeld. Het lag erg dicht bij de *Rigtersweg*, c.q. *Stachouwerweg* (11), waardoor het ook overbodig was. De voetpaden in de Noordpolder te Veer hadden volgens de kaarten geen corresponderende verbindingen over de Gooiergracht.

In 1906 werd de achteraf gelegen boerderij van Lumen Eek gebouwd, Meentweg 33 (zie Kaart 4 voor het vervolg). Sindsdien ontstond vanaf zijn erf het zuidwestelijk lopende *Sneepaadje* (18) langs een aantal bosjes, dat uitkwam bij het begin van de huidige Hasselaarlaan. Het stond aangegeven op topografische kaarten sinds 1932, maar het kwam niet voor in de legger van 1942 hoewel het nog lang daarna heeft bestaan. Als de akkers waren geploegd werd het opnieuw ingelopen. Het werd gebruikt om vanaf de Meentweg een hoek af te snijden.²²

Wegen en paden op de Zuidwend

De hoofdadere op de Zuidwend

De *Laarderweg* (19) had als voorloper de *Mene*, *Miene of Minne Steeg*, tenslotte *Meentsteeg*, op de noordrand van de Zuidwend. Het is sinds het ontstaan van Eemnes-Buiten de centrale oost-west hoofdverbinding met Laren en het Gooi. De weg dankte zijn oude naam aan de 'gemene grond' waarop hij lag. Het kerkbestuur was verantwoordelijk voor het onderhoud tot de aanleg van de straatweg Naarden-Amersfoort in 1817. Deze *Minne Steeg* en de zuidelijker *Rijweg of Crommelin Steeg* (27) over de buitenplaats Eemlust waren in de enquête van 1815 de twee hoofdverbindingen met Laren; 14 voet breed (ca. 4,40 m) en 'des zomers zandig en des winters slijkerig'. Beide waren in 1816 alternatieven voor de beoogde kortste route tussen Crailoo en het einde van de Wakkerendijk bij Groeneveld, zoals nu ongeveer rijksweg A1 loopt. De *Minne Steeg* vormde de verbinding tussen de Eemnesser haven en Laren, waar Larense weverijen hun producten via deze haven lieten vervoeren. Omgekeerd werden bijvoorbeeld bouwmaterialen en brandstoffen van de haven hierlangs naar Laren vervoerd. Uiteindelijk is door samenwerkende belangen van de Larense fabrikanten en het gemeentebestuur van Eemnes in 1817 de straatweg hierlangs gelegd.²³

De Eemnesser Vaart, die ooit als wetering was gegraven, maar sinds 1589 was verbreed tot vaart om Eemnes-Buiten met de Eem te verbinden, vormde een belangrijke verbinding voor grote ladingen.²⁴ De haven was ook van betekenis voor de om-

liggende Gooise dorpen. De *Vaartsteeg* (20) aan de noordkant ernaast diende als jaagpad, maar vormde ook een verbinding met de voetveren naar Eemdijk. Aan het einde van de Eemnesser Buitenvaart was het voetveer *Het Overvaren* (Kaart 1) dat tot ca. 1920 zou zijn gebruikt en dat al eeuwenoude rechten had. In de legger van 1942 wordt vanaf de sluis het voetpad met klaphekjes tot dat punt genoemd. Sinds 1750 was er ook een voetveer tegenover het haventje van Eemdijk. Bunschoter boeren gebruikten ook land in de Eemnesser polders. Veerbaas Varenkamp bij Eemdijk zette hen ook al voor 1933 over met hun wagens tot hij toen het veer ombouwde tot een pontveer. Pas in 1952 ontstond het huidige veer aan het eind van de Wiggertsweg.²⁵

Overige wegen en paden op de Zuidwend

De *Kerkstraat* vormde de toegang tot de kerk vanaf de Wakkerendijk. Hij fungeerde als marktplein en als centrum van Eemnes-Buiten. Er woonden ambachtslieden en kooplieden/schippers. Het rechthuis annex herberg, de Lindenboom, stond er praktisch tegenover aan de Wakkerendijk. Tot 1871 was de straat eigendom van de kerk, waarna hij overging naar de gemeente op voorwaarde dat hij door het gemeentebestuur werd bestraat met IJsselklinkers; de vierde bestrate weg in Eemnes.²⁶

De *Molenweg* (21) komt voor het eerst voor op de kaart van Ketelaar uit 1769, maar is vermoedelijk ouder. Deze vrije verbinding heeft uiteindelijk de beide volgende overbodig gemaakt.

Het Passenpad (22) ligt nog in de herinnering van oude Eemnessers. Het begon op de 'dam' (inrit) van Wakkerendijk 26 en ging langs de leerlooierij van Van der Wardt. Het pad was genoemd naar de familie Pas, die enige generaties de koren-molen bezat.²⁷ Het eerste deel was een erfdiensbaarheid, terwijl er verderop naar de molen kadastraal aparte stroken bekend waren. Eén van de eigenaren heeft regelmatig de toegang geblokkeerd, wat hij na bewijs van het recht van overpad, weer moest opgeven.

Het *Molen of Smokkel Padt* (23) volgens de kaart van Ketelaar van 1769 is intrigerend. Al op 17e-eeuwse kaarten blijkt dat er een verbinding parallel aan de Laarderweg was langs de korenmolen van Eemnes, waar nu Beukeboom Partijhandel is. Hoewel hij op de oudste kaartbeelden eerst aangegeven wordt tussen de molen en de Gooiergracht, met vertakkingen naar verschillende delen van Laren, komt hij vanaf 1670 geheel tussen de Wakkerendijk en de Gooiergracht in beeld. Sinck noemt hem in 1619 '*die smal pad*', maar vanaf 1670 wordt het *Sydt Wint*, een verwarring met de naam van de erfstrook Zuidwend. Ik heb getwijfeld of hij in

De driesprong Laarderweg (links), Wakkerendijk (voor) en Meentweg (achter) omstreeks 1910 (coll. Historische Kring Eemnes). Rechts – niet links – staat het tolhuis voor de Straatweg Naarden-Amersfoort. De tolbaas pachtte ook de tol van de Meentweg.

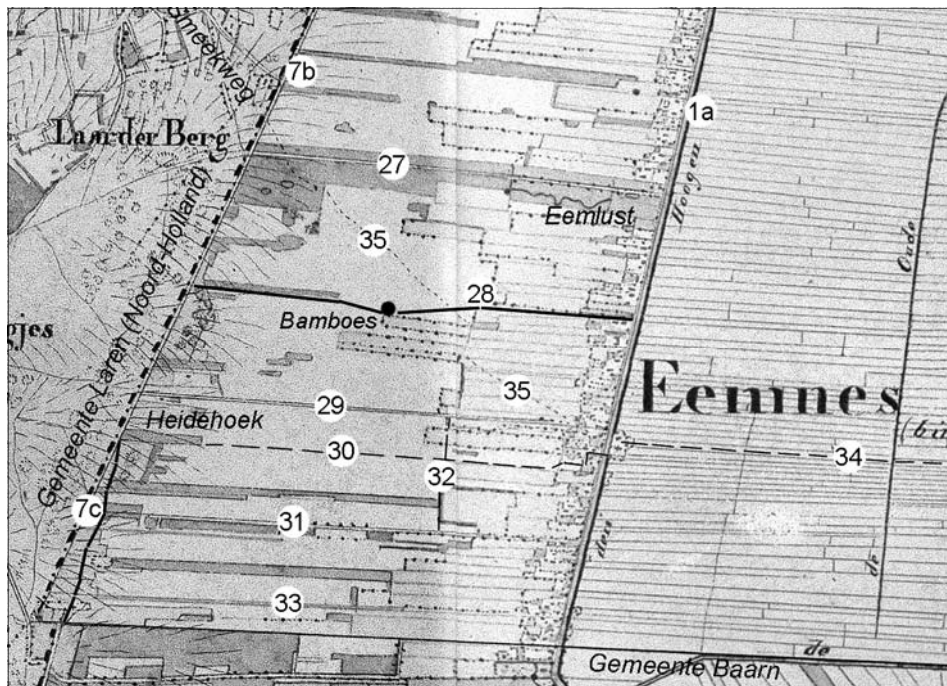

het verlengde liep van het *Passenpad* of toch zuidelijker. De doorslag voor het laatste gaf dat er een smalle erfstrook op de kadastrale minuutplan van 1832 stond²⁸, dat deze strak ten zuiden van het Vierkante Bosje liep en door een klein westelijk gelegen bosje, om tenslotte tegenover een open doorgang in een Larens bosperceel uit te komen (zie Kaart 4). Of het pad ooit helemaal recht doorliep naar de Wakkerendijk of een dwarsverbinding naar het *Passenpad* had is niet zeker. 17^e-eeuwse kaarten suggereren het eerste. Het is waarschijnlijk dat het eind naar de Wakkerendijk onbruikbaar werd toen in 1702 de dijk doorbrak op de zuidgrens van de Zuidwend en er een grote waai ontstond, die nog lang heeft bestaan.²⁹ In verband met *Smokkel Padt* moet men zich realiseren dat Holland en Utrecht tot de Franse tijd onafhankelijke staten waren, weliswaar binnen de (federale) Republiek der Verenigde Nederlanden, maar dat er verschillende belastingen werden geheven op allerhande goederen. Dit nodigde uit om op slinkse wijze via achterweggetjes, zoals dit pad er één is geweest, goederen de grens over te brengen.

Dan resten voor de volledigheid van het beeld ten aanzien van voetpaden nog enkele *paden door de Kerkelanden*, die worden genoemd in de legger van 1942, die niet op oudere kaarten zijn aangetroffen. Merkwaardig hierbij was dat de *Streef-*

[Krt5 Eemnes-Zuid-1847-Veen-nr]

Kaart 5: Fragment van de MTK van 1847, waarop afgebeeld in het bijzonder een relevant deel van de Zuidpolder te Veen (coll. Nationaal Archief).

oordlaan (24) wel als straatnaam bekend was sinds 1930 (er stonden huizen aan), maar niet voorkwam in de legger. Het Voetpad door de Kerkelanden (25) – met klaphekjes – liep vanaf de huidige driesprong in de Streefoordlaan langs de noordkant van het Vierkante Bosje en dan schief door de akkers naar een punt waar eerder het *Smokkelpad* uitkwam. De landeigenaren hadden onderhoudsplicht. Het kruiste aan de westzijde van de Algemene Begraafplaats de *Weg door de Kerkelanden* (26). Deze gaf toegang tot de akkers ten zuiden en ten westen van de begraafplaats.³⁰ Het eerste stuk is nog als onogelijk paadje gebruikt tot in de jaren '50, het tweede stuk door de akkers moet al snel na 1942 zijn verdwenen.³¹ Het gaf de akkerbouwers meer last dan het nut had voor de voetgangers. Langs het voetpad sneden vermoedelijk bewoners aan de *Meentweg* (1b) komend via het *Sneepaadjie* (18) en een deel van de *Wakkerendijk* (1a) via het *Passenpad* (22) tijdrovende haken af op weg van en naar zuidelijke delen van Laren of zelfs Hilversum.

Paden en stegen over de Zuidpolders³² te Veen

Over de in 1835 verdwenen aanzienlijke buitenplaats Eemlust, die eigendom was van de Haarlemse familie Crommelin, liep een weg die op de kaart van Ketelaar uit 1769 wordt genoemd: *Rijweg of Crommelinsteeg* (27). In 1815 werd hij als hoofdweg op Laren beschouwd. De *Rijweg* mocht na de aanleg van de straatweg in 1817 niet meer als sluiproute worden gebruikt en moest afgeboomd worden.³³ Er mochten geen 'bijwegen' zijn, sluiproutes om de tolleren heen die de tolheffing zouden benadelen. De buitenplaats werd in 1832 verlaten, geveild en voor afbraak verkocht.³⁴ Bij de Gooiergracht was er verbinding naar Laren-Zevenend en een naar Hilversum via de Eemnesserweg op de Westerheide. Het pad is nog in gebruik geweest tot in de jaren 1930 en werd toen *Eemlusterpad* genoemd. Het begon tussen Wakkerendijk 128 en 130.

De *Seldenrijkweg* (28) is een overgebleven particuliere weg naar de achteraf gelegerde boerderij Bamboes. Hij liep daarna nog door naar de Gooiergracht, maar er was in 1900 geen duidelijke verbinding met het padenstelsel op de heide, afgezien van een voetpad naar Laren en een doodlopende zandweg, vermoedelijk een zandafgraving. Eemnessers mochten sinds 1743 in deze omgeving bij de verstuijvende Witte Bergen zand halen.³⁵ In de jaren 1930 is achter Bamboes op Eemnesser gebied de boomkwekerij 'Gooi- & Eemlust' ontstaan. De iets naar het noorden verschoven *Beukenlaan* – nu *Beechlane* op het terrein van de daar gevestigde golfclub – vormde nog lang als 'eigen weg' een verbinding naar 't Bluk. In de legger van 1942 werd hij nog in concept opgevoerd, maar bij afronding in rood doorgesloopt als vervallen. Hij was toen bij de Gooiergracht afgesloten met een boom. Nog tot in de jaren 1970 kon men erover fietsen, maar na de aanleg van rijksweg A27 rond 1975 is de verbinding verbroken en nieuwe eigenaren van de boerderij verboden de toegang.

Op de noordrand van het Niesje Jans Erf, juist ten noorden van Wakkerendijk 196, liep een weg die al in 1619 voorkomt als *Meijns Clemens Steech*, tien jaar later als *Sijme Clemens Steech* (Kaart 2). In 1647 en daarna was het *Biersteeg*.³⁶ Hij sluit vanaf de Gooiergracht aan op heidepaden naar Laren (Lage Vuurscheweg, Zevenenderdrift) en Hilversum (Eemnesserweg). In 1815 wordt deze weg van 8 voet breed (ca. 1,9 m) als hoofdverbinding met Hilversum genoemd, met dezelfde problemen als bij de Laarderweg. Opvallend is dat in Hilversum een straatje bestaat dat sinds 1876 ook *Biersteeg* heet, daarvoor *Brugsteeg*. Pelgrim vermoedt dat die is genoemd naar een daar gevestigde bierbrouwer.³⁷ Van der Voort ontdekte dat de Hilversumse 'steeg' pas sinds 1802 bestaat en er de 'bierstekkerij' in verband

met de accijnzen was gevestigd.³⁸ Het pad lag min of meer in het verlengde van de (Hilversumse) Eemnesserweg. Mogelijk werd hierlangs bier aangevoerd – of gesmokkeld – naar de herberg het Roode Kruis in Eemnes-Binnen, praktisch tegenover de Biersteeg. Op de kaart van Kuiper (Kaart 1) is hij nog als voetpad aangegeven, maar 1/3 deel bij de Wakkerendijk was al vervallen. In de legger van 1898 was het pad niet opgenomen, evenmin het deel oostelijk van Rijksweg 1 in 1942. De naam *Biersteeg* voor het nog bestaande restant ten westen van de rijksweg is op verzoek van enkele nieuwe bewoners in 1935 veranderd in *Heidelaan*.³⁹

Tegenover de Pieterskerk of 'het Dikke Torentje' ligt de zogenaamde *Schooldam*, die zijn naam ontleent aan de oude dorpsschool met kosterswoning, Wakkerendijk 220/224. Hier begon het *Voetpad door de Armenakkers* (30) dat alleen in de legger van 1942 is gevonden. Het pad liep even verderop voor het huis Wakkerendijk 218 naar links en dan weer naar rechts om verder te gaan over de zogenaamde Armenakkers, die door de diaconie werden verhuurd ten behoeve van de armen. Aan het eind bij Rijksweg 1 was een draaihek. Dit pad is blijkbaar de vervanger van de Biersteeg.

De voorganger van de *Eikenlaan* (31) lag halverwege Wakkerendijk 248/250 en 252/254, langs de noordrand van Muijlwijken Erf, ongeveer op de plek van de huidige *Eikenlaan*. De verbinding is eveneens in 1929 verbroken door de aanleg van Rijksweg 1. Aan het pad lagen in 1832⁴⁰ en ook nog op de kaart van Kuiper uit 1865 (Kaart 1) ongeveer halverwege een huis en een schaapskooi. Het voetpad volgens Kuiper (32) van daar noordwaarts naar de Biersteeg langs een boswal⁴¹ was heel goed mogelijk. Het verschafte vooral de toegang tot achteraf gelegen boerderijen. Het had net als de Seldenrijweg geen doorgaande functie van belang, hoewel er een verbinding was met het pad Goyergracht-Zuid, maar volgens de kaarten geen met de heidepaden richting Hilversum. Toegang tot de heide om schapen te weiden, zoals eerder genoemd, ligt echter wel voor de hand gezien de schaapskooi.

Net zo'n zandweg (33) moet over een smalle kadastrale strook over de zuidrand van Eergats Erf (Wakkerendijk 270, nu laatste huis) hebben gelopen. Hij stond nog aangegeven op de kaart van Ketelaar uit 1769, maar in 1847 was het oostelijke deel voor 2/3 beplant als bosperceel.

Het *voetpad langs de Opgaande Wetering* (34) (op Kaart 1 *Nieuwe Wetering*) werd alleen aangetroffen op de topografische kaarten van 1873 t/m 1924. Het was het enige voetpad in de Zuidpolders te Veld. Het ging naar watermolen De Hoop, nu gemaal Tydeman, en uitwateringssluis 'de Kleine Sluis'. Het vormde ook de verbinding met de nabij gelegen 'Terp van Bethlehem', genoemd naar de daar wo-

nende boer, maar ook was het een verkorting in de route van Eembrugge via Eemnes-Binnen en het *Smeekpaadje* (35) naar Laren en verder. Mevrouw Eek-van Bethlehem liep in haar jeugd echter via *Zomerdijk* (4) en *Vaartsteeg* (20) van de terp naar school in Eemnes-Buiten.

Smeekpaadje, oudst bekende pad door Eemnes

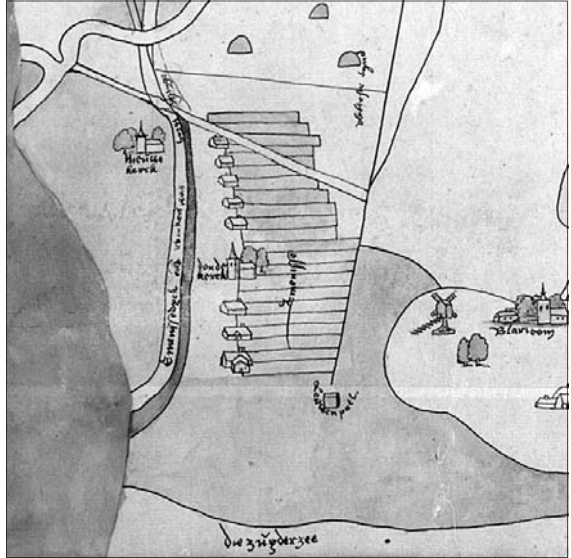
Schuin door de verkaveling en niet passend in de volgorde van noord naar zuid liep het *Smeekpaadje* (35). De oudste kaarten van de omgeving, het duidelijkst op de kaart van Domisz en/of Van Schaick uit ca. 1539 (Kaart 6), tonen een pad of weg hiermee overeenkomend, zowel in de Zuidpolder te Veen als die te Veld. Hij komt in Baarn uit bij de 'Kromme Elleboog', die rond de 'Santvoorder of Eemnesser Molen' liep, en de splitsing van de Zandvoorderweg en de Eemnesserweg aldaar. Het verloop komt globaal overeen met de huidige Diepenbrocklaan te Baarn. Dekker en Mijnsen-Dutilh schrijven erover⁴² en halen daarbij een tekst uit 1390 aan: *den ouden weghe die nu laetste verleyt is.*⁴³ Dit pad vormde een rechtstreekse verbinding tussen de dorpskern van Baarn en de huidige kern van Laren over de Smeekweg en verder, precies langs de Pieterskerk van Eemnes-Binnen. Het pad door de Zuidpolder te Veld is mogelijk nog als voetpad gebleven tot in de 16^e of 17^e eeuw, maar zal later vervallen zijn.

Tot ver in de jaren 1930 is echter het voetpad door de polders Te Veen nog gebruikt. Het begon op de Biersteeg, vlak bij de Wakkerendijk en liep toe op de Smeekweg te Laren. Boeren waren verplicht overpad te verlenen en klaphekjes of overstappen te handhaven. Het werd *Smeekpaadje* genoemd. Willem Sukel uit Soest liep hier eind 19^e eeuw wekelijks een paar maal langs om naar zijn werk in Weesp te gaan!⁴⁴ Sinds 1885 is het stuk tussen de Biersteeg en Seldenrijkweg en sinds 1928 de rest van het pad op de topografische kaarten vervallen.

Rodenburg constateert in 1938 dat het gedeelte tussen de Seldenrijkweg en de Smeekweg in Laren nog bestaat. Hij haalt oude mensen aan die het *Smidspaadje* noemen, omdat de smid van Baarn zijn klanten in Laren via dit pad bezocht. De naam *Smeekweg* zou verband houden met de bedevaart op Kevelaar, die hier in de omgeving populair was.⁴⁵ Een relatie met de kerken ligt voor de hand, maar pas in 1521 is het Sint-Janskerkje bij de Brink in Laren gebouwd en het is in het geheel niet gericht op het Sint-Janskerkhof, waar de oude Sint-Vituskerk van Laren stond. Wel moet geconstateerd worden dat sinds 1613 de katholieke 'noodkerk' of schuilkerk van Laren aan het begin van de Smeekweg te Laren was gevestigd. Daarlangs kon via het Schuilkerkpad wel het Sint-Janskerkhof bereikt worden, dat in de omgeving een bedevaartsplaats geweest zou zijn.⁴⁶

Kaart 6: Fragment van de kaart van Domisz. en/of Van Schick, ca. 1539, het noorden beneden, replica uit 1917 (coll. Het Utrechts Archief). Schuin door de verkaveling loopt de 'Smeekweg'.

Niettemin ben ik van mening dat het Smeekpaadje een restant was van de alleroudste verbinding door het gebied van Eemnes, die we kennen. De reden daarvoor is dat oude publieke paden en wegen die vóór een ontginning of verkaveling bestonden niet verbroken mochten worden. Het scheelde bijna 2 km omlopen, ongeveer 20 minuten. Het pad zou daarom al kunnen dateren van voor het aanleggen van de Ree of Wackers Wech begin 14^e eeuw op de plaats van de Wakkerendijk.

Besluit

Hoewel op het eerste oog Eemnes een vrij eenvoudig en breed rechthoekig wegennet had in 1815 en de eeuw daarna, moet men toch constateren dat een aantal voetpaden en smalle wegen – niet meer dan karrensporen – het patroon vooral in de polders Te Veen fijnmaziger maakte. Dit diende om loopafstanden te bekorten, ook met paard en wagen. Er werd veel gelopen en tijd was ook toen kostbaar. Een deel van deze verbindingen diende het doorgaande verkeer, deels via de voetveren over de Eem vanuit Bunschoten-Spakenburg, deels via de Eembrug en Baarn van en naar het Gooi.

Heel duidelijk naar voren komt het verdwijnen van particuliere voetpaden en zandwegen, vooral na 1900. Gedurende de 19^e eeuw vindt op en bij de Zuidwend een verdraaiing van de oriëntatie (oost-west) op de Wakkerendijk naar die op de Laarderweg (noord-zuid) plaats. Verharding van de Laarderweg als straatweg in 1817 zal hier alles mee te maken hebben. Afgezien van dit voorslot zullen in deel 2 de oorzaken van die veranderingen aan de orde komen, waarbij de benenwagen het aflegt.

Literatuur

N.B.: Alleen algemene literatuur. Bewijsplaatsen van een enkel punt worden geheel aangehaald in de noten. HKE = Historische Kring Eemnes, TVE = Tussen Vecht en Eem.

- Aantekeningen door Henk van Hees, n.a.v. gesprekken met oude Eemnessers tussen 1970 en 2010
J.V.M. Out e.a., *Historische Canon van Eemnes*, Eemnes 2010.
J.G.M. Boon e.a., *De Utrechtse Gemeenten 1815 in vraag en antwoord*, Utrecht 1976, p. 46.
J. Groeneveld, 'Hoe in sneltreinvaart een weg werd aangelegd – De straatweg Naarden-Amersfoort', in: *TVE* 27 (2009) 4, p. 380-391.
M. Mijnsen-Dutilh, *Waterschapskroniek Vallei & Eem, dl 1. Amersfoort lag aan zee 777-1616, Utrecht Leusden 2007; id., dl2 Een vallei vol water 1616-2011, Utrecht/Leusden 2011.*
J.V.M. Out, *Kroniek van Eemnes*; zie www.historischekring.nl.
W. Sleumer Tzn, *Eemnes – randgemeente van het Gooi, onderzoek naar de levensomstandigheden der bevolking van plattelandsgemeenten, in opdracht van de Stichting Maatschappelijk werk ten plattelande*, Amsterdam 1950, p. 32. (op basis van onderzoek in 1940).
W. van Ijken, *Huisnummers in Eemnes – 1813-1930*, Eemnes 2005. Gedocumenteerde reconstructie van omnummering van huisnummers, tevens gerelateerd aan de namen van de Eemnesser erfstroken. Aanwezig in Oudheidkamer Eemnes en Archief Eemland.
W. van Ijken, 'Het Banwerkboek van de Neerweg en Goyergracht (1718-ca. 1840)', in: *HKE* 31 (2009) 3.

Bronnen

N.B.: Naast de afgebeelde kaarten zijn tevens in het bijzonder ook onderstaande gebruikt.

- Kaart: C.A. Hornhiovius, provincie Utrecht, 1599, HUA TA 11-2.
Kaart: Cornelis Domisz en/of Evert van Schaick over grenskwesties in het Gooi, ca. 1539, NA 4VTH 2579; ook als replica van 1917 in Het Utrechts Archief (HUA), TA 132-3.
Kaart: Lucas Jansz Sinck, over de grenzen van Gooiland, 1619, Nationaal Archief (NA), 4VTH 2582.
Kaart: Romeijn de Hooghe, Nicolaas Visscher (uitg.), *Ultrajectum Dominii Tabula (...)*, ca. 1670, HUA TA36.
Kaart: Jacob Aertz Colom, 't Graefschap Holland, 1647, UB Universiteit van Amsterdam (UVA) kaartenz. 1801 A 11.
Kaart: Frederik de Wit, *Comitatus Hollandiae et Dominii Ultraiectini (...)*, 1685, UB UVA kaartenz. O.K. 301.
Kaart: P.A. Ketelaar, Topgrafische kaart van een gedeelte van de provincies Holland en Utrecht (...), 1769, Nationaal Archief, Den Haag, toegang 4.OSK, inv. H50-H50.10.
Kadastrale Minuutplans 1811-1832, Gemeente Eemnes (KM 1832); zie ook watwaswaar.nl.
Militaire topografische kaarten (MTK) 1:25.000: bladen 388 Eemnes en 407 Soestdijk, t/m 1940; zie ook watwaswaar.nl
Archief Eemland, Oud Archief Eemnes (OAE), BNR 1005; in het bijzonder inv. 1046 Herziening Huisnummers, inv. 1235 Legger op wegen 1898 en inv. 1236 Legger op wegen 1942.
Archief Eemland (AE), inv. 0412 Commissie straatweg Baarnse Dijk.

Noten

1. M. Heurneman, *Waard om te weten – Leemtelijst geschiedschrijving provincie Utrecht*, Utrecht/De Bilt 2007.
2. Zie bronnen: Aantekeningen etc.
3. Zie voor de erfnamen gerelateerd aan huidige huisnummering Van Ijken 2005.
4. C. de Bont, 'Twee vechten om de Eem ... – Over de ontginningsgeschiedenis van Eemnes', in: *TVE* 27 (2009) 3, p. 213-226.
5. Binnendijk (Eemnes-Binnen) en Buitendijk (Eemnes-Buiten) moeten gerelateerd worden aan de ligging t.o.v. de Zuiderzee (nu Eemmeer) en niet t.o.v. de ligging de Wakkerendijk (binnen of buiten de Wakkerendijk) en de Eem.
6. Tot 1816 (Nederduitsch) Gereformeerde Kerk, daarna Nederlands Hervormde Kerk.
7. H. van Hees, 'Het levensverhaal van de Vaart in Eemnes', in: *TVE* 17 (1999) 1, p. 17-18.
8. Aantekening van J.V.M. Out: Een acte van verlenging van het weiden van schapen uit Eemnes-Binnen op de Gooise heide met 33 jaar in 1719; Streekarchief te Hilversum, verm. archief van A. Perk.
9. Bijvoorbeeld kaart van De Hooghe, ca. 1670.
10. Mortier e.a.1843:*de Veendijk vanouds de Gooische weg*; Sinck 1619: *Goyse Wech*.
11. Boon 1976.
12. Van Ijken, 2009, p. 128-143. Bron: Ordonantie van Eemnes-Buitendijks, 20 april 1637 (Archief Eemland).
13. Groeneveld, *TVE* 2009.
14. Out, *Kroniek*, 1859.
15. AE, inv. 0412.
16. OAE, inv. 1046, Herziening Huisnummering 1930: handgeschreven *Goyergracht*, getypt *Goijergracht*. In 1942 (inv. 1236) ineens handgeschreven *Gooijergracht*. Als alternatief voor de paden ingevoerde naam *Grachtspoor*, die niet is beklijft. Voor de (deels verdwenen) sloot hanteren we *Gooiergracht* volgens hedendaagse topografische kaarten.
17. OAE, inv. 1235, Legger op wegen 1898.
18. Mijnsen-Dutilh 2007, p. 223-228; id. 2011, p. 210.
19. Noordpolders te lezen als de Heinellen- en Noordpolders tezamen.
20. Top. 1908; herinneringen mw. Bakker-Voskuilen (H. van Hees).
21. J.V.M. Out, 'De laatste tol van Eemnes', in *TVE* 6 (1976), p. 128-130.
22. Van Hees, Aantekeningen.
23. Groeneveld *TVE* 2009.
24. Mijnsen-Dutilh 2007 p. 154-155.
25. R. van der Schaaf, 'Pontjes tussen Eemdijk en Eemnes', in: *HKE*, 29 (2007) 3, p. 169-177.
26. OAE, inv. 1235.
27. Van Hees, Aantekeningen.
28. KM 1832, G01, nr. 62.
29. Mijnsen 2011, p. 370-371, 1702.
30. Voor alle wegen en paden op de Zuidwend, tenzij anders vermeld: OAE, inv. 1236.
31. Herinneringen H. van Hees en J.J. van Wijk te Eemnes.
32. Zuidpolders te lezen als de Zuidpolders en de polders Binnendijk tezamen.
33. Groeneveld *TVE* 2009.
34. J.V.M. Out, 'Eemlust – Een verhaal over Haarlemmers op een Eemnesser buitenplaats', in: *TVE*, 10 (1983) 3, p. 176-183.

35. Sleumer, p. 38.
36. Sinck 1619, Berckenrode 1628, Blaeu 1630, Colom 1647; KM1832, F01, nr. 85 en 88 met in dezelfde lijn langs de noordrand van Niesje Jans Erf erfdiensbaarheden over andere percelen en de 'dam' van perceel nr. 91.
37. E.J. Pelgrim, *Oude straatnamen in het Gooi – 350 straatnamen in Hilversum, Laren en Bussum*, scriptie Vrije Universiteit, Hilversum 1986, p. 25.
38. Opmerkingen van Harry van der Voort, Hilversum, januari 2012.
39. Sleumer 1950, p. 32.
40. KM1832, F01, lange strook nr. 235.
41. Idem nr. 169.
42. C. Dekker en M. Mijnsen-Dutilh, *De Eemlandsche Leege Landen – Ontginningen rond de mond van de Eem in de 12^e en 13^e eeuw*, Utrecht 1995, p. 110 en p. 130-131.
43. Idem p. 131, met verwijzing naar Matthaeus, *De jure gladii*, p. 316 (20-2-1390).
44. Overlevering van dhr. A. van Hees (H. van Hees, Aantekeningen).
45. J.B. Rodenburg, *Grenzen van het Gooi*, Hilversum 1938, p. 7.
46. J. Groeneveld, 'De doodwegen naar het Sint-Janskerkhof te Laren', in: *TVE* 28 (2010) nr. 1, p. 35-51; zie afb. 2 en p. 43.

Laatste rondleidingen Archief Eemland

Archief Eemland organiseert drie gratis rondleidingen. Dit is de laatste mogelijkheid om het depot op het Stadhuisplein te bekijken voordat Archief Eemland in 2013 verhuist naar het Eemplein.

De rondleidingen worden gegeven op de woensdagmiddagen 7 maart, 4 april en 9 mei van 15.00-16.00 uur. In een uur tijd maakt u kennis met Archief Eemland, krijgt u een kopje koffie en vervolgens een rondleiding in de studiezaal en het depot. Per rondleiding kunnen maximaal 15 mensen deelnemen.

U kunt zich aanmelden door een mail te sturen naar Gielje van Gulik via gaj.vangulik@amersfoort.nl onder vermelding van naam, mailadres en telefoonnummer (per deelnemende persoon).

Archief Eemland is hét historisch informatiecentrum voor Amersfoort en de regio Eemland. Ze beheert de archieven van de gemeenten Amersfoort, Baarn, Bunschoten (op locatie in Bunschoten), Eemnes, Leusden, Renswoude, Soest (op locatie in Soest) en Woudenberg en van het Waterschap Vallei & Eem. Archief Eemland is tevens documentatiecentrum voor de Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort. Het raadplegen van deze grote collectie cultuurhistorische bronnen voor de geschiedenis van Eemland is gratis.

Bezoekadres: Stadhuisplein 7, 3811 LM Amersfoort. Telefoon: 033 469 50 17